

Абдулла Авлоний ижодий фаолияти

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи Адабиёт

бўлими илмий ходими. Х.Юлдашева

Абдулла Авлоний 1878 йилнинг 12 июлида Тошкентнинг мерганча маҳалласида майда савдогар Миравлон оиласида туғилган. Абдулла ўқчи маҳалласидаги эски усул мактабида, кейин шу ердаги мадрасада таҳсил кўрган. Сўнг Шайхонтоҳурдаги Абдумаликбой мадрасасида ўқиган. Аммо бу ердаги ўқишини ниҳоясига етказа олмайди. Тирикчилик учун мардикорлик билан шуғулланишига тўғри келади. Адабиётга бўлган ҳавас унда шу йиллари уйғонади. 1900 йили уйланади. 1904 йили Абдулла Мирободда усули жаид мактабини очади. 1907 йилда ўз ҳовлисида «Шухрат» газетасини ҳам чиқара бошлайди. Бироқ газета 10 та сони чиққач, цензура томонидан тўхталиб, таҳририят асбоб-анжомлари, қоғозлари мусодара қилинади.

Лекин Авлоний бўш келмайди. А.Бектемиров номига рухсат олиб «Осиё» номли газета чиқара бошлайди. Бу ўзбек миллий матбуотининг дастлабки намуналаридандир.

Авлоний 1904-05 йилларда ҳам ижодий, ҳам амалий педагогик иш билан қизғин шуғулланади. У ўз шеърларини «Ҳижрон» таҳаллуси билан эълон қилади. Мақолаларини эса «Мулла Абдулла», «Авлоний», «Абдулла Авлоний» имзолари билан бостирди. 1909 йилда «Жамияти ҳайрия» очади ва маҳаллий халқ болаларининг ўқиб билим олишлари учун пул йиғиб, мактабларга тарқатади. 1913 йилнинг охирида тошкентлик жаид – таракқийпарварларнинг ташаббуси билан «Турон» жамияти тузилди. Унинг ҳам муассисларидан бири Авлоний эди. Жамият қошида театр труппаси ташкил этилди. Абдулла Авлоний труппаси сахналаштирган биринчи асар Бехбудийнинг «Падаркуши» бўлди.

1914-15 йилларда адвокат Убайдулла Хўжаев билан «Садойи Туркистон» газетасида ҳамкорлик қилади. Газетадаги шеър ва мақолаларнинг аксарияти А.Авлоний қаламига мансуб. Бу ҳол унинг таҳририятдаги мавқеи анча бўлганини кўрсатади. Шунингдек А.Авлоний ўз труппаси учун «Адвокатлик осонми?!», «Пинак», «Биз ва Сиз», «Икки севги», «Португалия инқилоби» каби драмаларни ёзиб берди. «Қотили Карима», «Уй тарбиясининг бир шакли», «Хиёнаткор оиласи», «Бадбахт келин», «Хур-хур», «Жаҳолат», «Ўликлар» сингари сахна асарларини татарча ва озарбайжончадан таржима қилиб берди. А.Авлоний 1917 йилда «Ўқитувчилар уюшмаси»ни тузади, ерли халқлар орасидан биринчи бўлиб, унга раҳбарлик қилади. У янги мактаблар учун янги дарсликлар жуда зарурлигини билади. Шунинг учун ҳам адибнинг 1909-17 йиллар давомида махсус мактаб болалари учун ёзилган ўндан ортиқ китоби майдонга келган. Унинг «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ», «Мактаб гулистони» сингари дарсликлари, «Адабиёт ёхудмиллий шеърлар» тўплами бир неча бор қайта-қайта нашр этилди. Туркистоннинг жуда кўп янги усул мактаблари учун қўлланма бўлиб хизмат қилди. «Биринчи муаллим» 1917 йилга қадар 4 марта нашр этилган бўлса, «Иккинчи муаллим» юқоридаги китобнинг бевосита давоми, «Алифбодан сўнг ўқитмоқ учун» ёзилган, «ахлоқий ҳикоялар, адабий шеърлар ила зийнатланган». 1913 йилда Авлонийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асари босилган. 1917 йилгача уч марта нашр қилинган. Китоб мактабларнинг юқори синф ўқувчиларига дарслик сифатида ёзилган. Асримиз бошларидаги ўзбек жадид маърифатчилигининг ноёб ходисаларидан бўлган бу асарнинг аҳамияти фақат мактаб доираси билан чекланмаган. У адабиёт ва ахлоқ ихлосмандлари учун ҳам қўлланма бўлиб хизмат қилган. «Мактаб гулистони» (1916) тўпламига киритилган шеърларда шоирнинг фикрлари давом этганини кўрамиз.

Ҳар ким сенинг кадринг билмас-ақли пастдур,- деб бошланар эди ундаги «Ватан» шеъри. «Ҳижрон сўзи» шеърида эсаона юртнинг кўркем, бой ва улуғвор манзараси чизилади.

Сиз нима деб ўйлайсиз, Авлоний қолаверса бошқа зиёлилар ҳам бошларини гоҳ маорифга, гоҳ янгича руҳдаги шеърларга, гоҳ театр ташкил қилишга, гоҳ илгари ҳеч ким қўл узмаган спектакллар ёзишга уринмоқдалар. Уларни нима бунчалик куйиб – пишишига мажбур қилган?

Ҳассос шоир ватан билан гўзалликни уйғунликда кўради. Унингча ҳар жихатдан мукамал дилбаргина гўзалликда мумтоздир.

Ким изоҳ қилибди хусн нимаси:

Келишган кўкракми, ҳушбичим қомат?

Ё шахло кўзларми? Лекин гоҳо биз,

Буларнинг ҳеч бирин хусн демаймиз.

Сўз билмас лабларни мумкинмас севмак;

Оташсиз ногоҳ у – хидсиз бир чечак!

Авлоний сўзнинг кадр - қимматини белгилашдаги ролига умуминсоний қарашлардан келиб чиқиб баҳо беради. Тил ва сўз одоби ҳақидаги мумтоз фикрларни давом эттиради.

Адибни ҳалқнинг ночор, ғариб турмуши гуруҳ ўйга солади:

Ҳар кун ўлурам шомғача ман ғамга гирифтор,

Ҳар шаб ёнурам оташа парвона каби зор

Ҳеч кимса эмас бу мани аҳволима воқиф,

Ман хастаму миллатими ўлмиш нега бемор?

Шоир ҳар бир ахлоқий тушунчани талқин қилар экан, уни бевосита ўз даври масалалари билан боғлайди. Асарга замон дардини, нафасини олиб киришга мофиқ бўлади. Масалан алвонийнинг «Гулистон» да «Тарбиянинг замони» деган қисм бор. Унда тарбиянинг уйда, сўнгроқ мактаб-мадрасада олиб борилиши ҳақида гап кетар экан, бундай ишгаиймонсиз халқнинг оғир моддий тирикчилиги ачиниш билан қайд қилинган «Мақсади пул, маслаги

шухрат юқори мактабларда ўқимаган, «Усули таълим» кўрмаган муаллимлар»,

«Матлаблари ош, мақсадлари чопон, дарслари бимтихон, ислоқ яқинидан ўтмаган мударислар» ўткир хажв остига олинади. Алвоний «1894 йилдан бошлаб шер ёзишга тутунган» бўлса-да, у шерлари бизгача етиб келмаган, унинг 1917 йилгача бўлган поэтик мероси, асосан «Адабиёт» номли олти қисмдан иборат шеърый тўпламларида жамланган. Бу тўпламлардаги шеърларнинг аксарияти миллий-ижтимоий характердадир, мисралар шиорнома, деярли ҳамма ўринда дават, чақирик руҳи ҳуқимрон:

Миллатнинг равнакигина эмас, яшаш учун ҳам илим керак, у мудроқдан уйғонмоғи лозим бу шоир истаги.

Кўзинг оч, ётма ғафлатдан усон, миллат, усон миллат!

Топарсан бирла авлодинг омон, миллат, омон миллат!-деб хайқиради.

А.Авлоний октябрдан кейин матбуотда бир оз камнамо булганидек кўринсада, адабиётдан чиқиб кетмади. Араб, Форс, Рус тилларини яхшигина билган Алвоний 20-йилларда самарали илмий ишлар билан банд бўлди. 1930 йилда САГУ педагогика факультетининг тил билими кафедраси бўйича профессор, сўнг мудир бўлиб ишлаган, 1933 йил VII синфлар учун хрестоматия тузиб нашр этади. А.Авлонийга 1925 йил «Меҳнат қаҳрамони» 1930 йил эса «Ўзбекистон маорифи зарбдори» унвонлари берилган. У 1934 йил 25 августда вафот этган.

АДАБИЁТЛАР

1. Абдулла Авлоний. Танланган асарлари I-II том. Т. 1998 й.
2. К Хошимов ва бошқалар. Педагогика тарихи . Т. 1996 й.
3. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Т. 2004 й.
4. Архив уз.